

2.8. SĀMSALAS DIŽPĪLE — *Tadorna tadorna* (L.) — JAUNA LIGZDOJOŠA PUTNU SUGA LATVIJĀ

Visā izplatības apgabalā, kas plešas no Skandināvijas pussalas un Vidusjūras rajona līdz Irānai, Mongolijas TR un Ķīnas TR ziemeļaustrumu daļai, Sāmsalas dižpīle ir sastopama sporādiski un mājō jūru un sālsūdens ezeru piekrastēs (Гладков и др., 1964). PSRS Eiropas daļā šī suga sastopama un lokāli ligzdo Baltijas republikās, Dienvidukrainā, Krimā, Priekškaukāzā un Pievolgā.

Sāmsalas dižpīles ligzdošanas līdzšinējā areālā Baltijas jūras reģionā, pēc V. Makača (Makatsch, 1974) un A. Ivanova (Иванов, 1976) ietilpst Monzunda arhipelāgs un Igaunijas piekraste, Gotlandes un Ēlandes salas un Dienvidzviedrijas piekraste, kā arī Dānijas un Vācijas FR salas, daļēji Vācijas DR salas un vietām arī tās piekraste.

Nelielā skaitā Sāmsalas dižpīle ligzdo arī Polijas TR piekrastē (Tomialojč, 1972).

Pēc S. Onno (1970) sniegtajām ziņām, Igaunijā Sāmsalas dižpīles ligzdojošā populācija ir ap 150 pāru liela, pie kam 62 ligzdošanas vietas atrodas salās un tikai 12 — kontinenta piekrastē, galvenokārt Rietumigaunijā. Domājams, ka tieši sakarā ar šīs populācijas skaita pieaugumu izskaidrojama Sāmsalas dižpīles izteiktā ieviešanās tendence un pēdējos gados novērotā ligzdošana mūsu republikā.

Lietuvā Sāmsalas dižpīle agrāk sastapta vienīgi kā reta iecerotāja (Ivanauskas, 1959) un tikai nesen sākusi šeit arī ligzdot (Budryte, Pakarklis, 1975; Rumbutis, 1979).

Latvijā XX gs. pirmajā pusē Sāmsalas dižpīle bijusi visai reta saucerotāja (Тауриньш, Вилкис, 1949; Тауриņš, 1956; Baumanis, Blūms, 1969, 1971) un ir zināmi tikai daži konkrēti novērojumi. 1930. gadā (7.09.) N. Tranzē (Transehe, 1965) novērojis vienu jaunu īpatni Rīgas jūras līča dienvidu piekrastē pie Buļļu ciema. K. Grigulis (1938) vēstī, ka 1930. gadā (30.05.) Sāmsalas dižpīle nošauta Latgalē Loses ezerā (Rēzeknes rajons). 30. gadu beigās un 1943. vai 1944. gadā Sāmsalas dižpīle novērota Salacgrīvas apkārtnē piekrastes joslā (U. Lipsberga mutisks ziņojums), bet 1967. gada maijā 4 īpatņi novēroti jūrmalā pie Liepājas (J. Vīksnes ziņojums).

Turpretī pēdējo 10 gadu laikā, 1978. gadu ieskaitot, Sāmsalas dižpīle Latvijā novērota daudz biežāk un, pēc autoru novēroju-

miem, vismaz kopš 1973. gada tā šeit arī ligzdo.

Šī raksta ietvaros diemžēl nevar apskatīt visus minētā perioda novērojumus par Sāmsalas dižpīli, tāpēc minēti paši būtiskākie, kas nepārprotami liecina par ligzdošanu: novēroti vecie putni ar nesen izvestiem mazuļiem vai atrasta ligzda.

31.07.73. Jūrmalā uz ziemeļiem no Mērsraga E. Pēterhofs un J. Kazubiernis novērojuši Sāmsalas dižpīles pāri ar perējumu — 9 mazuļiem. Turpat atkārtoti šis perējums novērots arī 2.08. Šis ir pats pirmais norādījums par Sāmsalas dižpīles ligzdošanu Latvijā.

5.08.76. pirmoreiz šajā gadā apmeklējot jūrmalu pie Ainažiem, netālu no laukakmeņiem veidotā vecā mola novērots Sāmsalas dižpīles pāris ar 5 mazuļiem. Vēlāk visi putni aizpeldēja tālāk līcī, mazuļi izvietojās uz kāda akmens plakanās virsūdens daļas. Nav izslēgts, ka šī perējuma jaunie putni vēl nelidoja. Ligzdošana varēja būt notikusi arī tuvākā apkārtnē, piemēram, vecajā molā, kur starp akmeņiem ir daudz spraugu un eju. Atkārtoti šo vietu apmeklējot 17.08., t. i., laikā pēc ūdensputnu medību atklāšanas, šeit novērots tikai viens īpatnis, acīmredzot jaunais putns.

1.09. Sāmsalas dižpīle (2 jaunie putni) novērota diķī pie Pūres (V. Rozes ziņojums).

1977. gada jūnijā vairākkārt novērots, ka kāda pīle (domājams — Sāmsalas dižpīle) iztraucēta siena šķūnī Randa (Kuivižu) niedrāja pļavās, kur, domājams, ligzdojusi tukšumos zem grīdas.

2.08. piekrastē starp Ainažiem un Kuivižiem novērotas 3 jau lidojošas pirmā dzīves gada Sāmsalas dižpīles.

30.05.78. pie Mērsraga novērots Sāmsalas dižpīles pāris ar 12 apmēram vienu — triju dienu veciem mazuļiem.

12.06. pie Bērziema novērots Sāmsalas dižpīles pāris, bet 21.06. — pāris ar 9 divu — triju dienu veciem mazuļiem. Turpat 26.06. un 10.07. redzēti abi pieaugušie putni ar perējumu, kurā bijuši attiecīgi 7 un 6 divu — triju nedēļu veci mazuļi. Šķiet, ka šeit atkārtoti novērots viens un tas pats perējums ar reducētu mazuļu skaitu. Tātad, 1978. gada ligzdošanas periodā Rīgas jūras līča rietumu piekrastē (posmā Mērsrags — Bērziems) izvesti vismaz divi Sāmsalas dižpīles perējumi.

26.05. Randa niedrāja rajonā zem kāda siena šķūņa grīdas J. Lipsbergs atrada Sāmsalas dižpīles ligzdu ar 10 svaigām olām. Tas ir pirmais gadījums, kad Latvijā atrasta šīs sugas ligzda. Šī ligzda atkārtoti kontrolēta 9.07. Noskaidrojās, ka tā

sekmīgi izvesta. Ligzdas iedobumā konstatētas 2 neizperētas olas, kuru izmēri bija šādi: 1) $65,4 \times 46$ mm — tipisks vanckars; 2) $65,9 \times 48,4$ mm — olā beigts apspalvots mazuļa embrijs, kas gājis bojā neilgi pirms izšķilšanās.

13.06. Kuivižu zvejas ostā novērota Sāmsalas dižpīle (mātīte) ar 11 dažu dienu veciem mazuļiem (U. Lipsberga ziņojums). Šis perējums turpat novērots arī 14. un 15.06., bet vēlāk šeit vairs nav redzēts. Pēc zvejnieka J. Krūmiņa mutiska ziņojuma, jūnijā Sāmsalas dižpīles perējums esot novērots arī pie Ainažu mola.

Autoru rīcībā bez minētajiem ir vēl daudzi citi novērojumi par to, ka kopš 1969. gada un turpmāk gandrīz ik gadus pavasara — vasaras (arī rudens) periodā Rīgas jūras līča austrumu un rietumu piekrastē novēroti Sāmsalas dižpīles pāri vai melieli šo putnu bari.

Minētā materiāla izklāsts dod iespēju konstatēt, ka pēdējos gados (vismaz kopš 1973. g.) Sāmsalas dižpīle ligzdojusi Latvijā. Ne visi, it īpaši nesekmīgie ligzdošanas gadījumi ir konstatējami. Pēdējos gados Latvijā ligzdojošo pāru skaits vērtējams aptuveni no 3 līdz 5. No uzturēšanās un barošanās viedokļa vispiemērotākā Sāmsalas dižpīles ligzdošanai izrādījusies Rīgas jūras līča piekraste posmā starp Ainažiem un Kuivižiem, kā arī starp Mērsragu un Bērzcietu. Šīs piekrastes zonas ir perspektīvas Sāmsalas dižpīles mērķtiecīgai piesaistīšanai nākotnē. Taču mākslīgu ligzdvieta ierīkošana šeit realizējama vienīgi tad, ja pilnīgi tiks novērsts traucējuma faktors. Turklāt Sāmsalas dižpīle ir iekļauta Latvijas PSR teritorijā valsts aizsargājamo reto dzīvnieku sarakstā un arī republikas «Sarkanajā grāmatā». Tas prasa īpašas rūpes par šīs sugas saudzēšanu. Tāpēc viskategoriskajā veidā jāvēršas pret šīs relatīvi «drošās» — piekrastes sēkļos barību iegūstošās un no slēpņiem viegli nošaujamas — ūdensputnu sugas vajāšanu.

Dabas draugiem jāzina arī tas, ka Sāmsalas dižpīle ligzdo pašas vai zīdītājdzīvnieku (lapsu, āpšu) raktās alās, akmeņu krāvumos, būros, spraugās zem ēku pamatiem un līdzīgās vietās. Pie tam, kā to liecina igauņu ornitologu pieredze, Sāmsalas dižpīles ligzda var būt iekārtota ne tikai piekrastes tiešā tuvumā, bet nereti arī mežā zem celmiem pat līdz 4 km attālumā no piekrastes (O. Renno ziņojums).

Autori izsaka pateicību ZA Bioloģijas institūta un citiem profesionāliem ornitologiem vai amatieriem — J. Baumanim, P. Blūmam, U. Lipsbergam, A. Mednim, H. Mihelsonam, A. Petriņam, J. Priedniekam, V. Rozem un J. Vīksnem, kas ievākuši

interesantus novērojumu datus par Sāmsalas dižpīli, padarot iespējamu šī apkopojošā raksta tapšanu.

LITERĀTŪRA

- Baumanis J., Blūms P. Latvijas putni. R. (1. un 2. izdevums), 1969., 1972. 178 lpp.
- Budryte V., Pakarklis Z. Urvine žasis Lietuvoje. — Mūsu Gamta, 1975, № 8, 22.
- Grigulis K. Retie Latgales putni. — Daba un Zinātne, 1938. № 2, 61. lpp.
- Ivanauškas T. Lietuvos paukščiai, II. Vilnius, 1959, 283.
- Makatsch W. Die Eier der Vögel Europas. Eine Darstellung der Brutbiologie aller in Europa brütenden Vogelarten. Radebeul: 1974. Band 1., S. 468.
- Onno S. The numbers and distribution of the Estonian Waterfowl during the nesting season — Waterfowl in Estonia. Tallinn, 1970. p. 18—46.
- Rumbutis S. Peri urvines žasys. — Mūsu Gamta, 1979. № 1, 9.
- Tauriņš E. Aves — Putni. — Latvijas PSR dzīvnieku noteicējs, II. R., 1956. 76.—233. lpp.
- Tomialojč L. Ptaki Polski. Wykaz gatunkow i rozmieszczenie. Warszawa, 1972. 302.
- Transehe N. Die Vogelwelt Lettlands mit Berücksichtigung der Nachbargebiete. Hannover — Döhren. 1965. S. 231.
- Valsts aizsargājami dabas objekti Latvijas PSR teritorijā (Latvijas PSR Ministru Padomes 1977. gada 15. aprīļa lēmums Nr. 241 «Par valsts aizsargājamo Latvijas PSR teritorijā esošo dabas objektu apstiprināšanu». R., 1977. 134. lpp.
- Гладков Н. А., Деметьев Г. П., Птушенко Е. С., Судиловская А. М. Определитель птиц СССР. Ярославль, 1964. с. 536.
- Иванов А. И. Каталог птиц СССР. Л., 1976. с. 275.
- Тауриньш Э., Вилкс К. Список орнитофауны Латвийской ССР. — Охрана природы, № 9, М., 1949. с. 52—73.

J. Lipsbergs, E. Pēterhofs, J. Kazubiernis
LPSR ZA Bioloģijas institūts

Липсберг Ю., Петерхофс Э., Казубиернис Ю. Институт биологии АН Латвийской ССР. Пеганка— *Tadorna tadorna* (L.) — новый гнездящийся вид птиц в фауне Латвии.

Авторами приводятся сведения об участившихся случаях залета и гнездования (с 1973 г.) пеганки в Латвии. Косвенными доказательствами гнездования пеганки явились случаи наблюдения выводков, гнездо же с кладкой впервые было обнаружено в 1978 г. В этом и в предшествовавшие годы в нескольких местах у западного и восточного побережья Рижского залива ежегодно гнездились примерно 3—5 пар пеганок. Пеганка внесена в «Красную книгу Латвийской ССР».